

ПЕРЕКЛАДОЗНАВЧІ АСПЕКТИ ТЕОРІЇ ФУНКЦІОНАЛЬНОЇ ПЕРСПЕКТИВИ РЕЧЕННЯ

У статті розглядаються деякі аспекти теорії функціональної перспективи речення в контексті перекладу. Основну увагу зосереджено на проблемах, пов'язаних із частковою теорією іспансько-українського перекладу.

Ключові слова: функціональна перспектива речення, тема, рема, перекладознавство, іспансько-український переклад.

Сучасна теорія перекладу багатоаспектна. Деякі вчені, наприклад, російська дослідниця І. С. Алексєєва, услід за В. Коллером, вважає, що основних аспектів у сучасному перекладознавстві 10 [1, 48]. Вони нерозривно пов'язані з усім, що має стосунок до перекладу як мовленнєвої реалізації двох мов. Той факт, що функціональна перспектива речення (надалі ФПР) виявляє себе у мовленні – в контексті, в конситуації – дозволяє припускати її високий інтерес для досліджень перекладу.

Метою даної розвідки є визначення потенціалу використання основних положень теорії функціональної перспективи речення, зокрема, у контексті часткової теорії іспансько-українського перекладу. Розглянуті у статті питання ще не знайшли належного висвітлення у вітчизняному перекладознавстві, однак, комунікативний характер явища ФПР робить його надзвичайно актуальним для розгляду під кутом зору проблем перекладу.

Поняття функціональної перспективи стосується того рівня організації речення, в якому знаходять своє відображення функції його смислових компонентів у процесі комунікації. За своїм обсягом ці смислові компоненти можуть співпадати або відрізнитись від формально-структурних компонентів, або членів речення. Залежно від комунікативного наміру мовця (адресанта) компонентам повідомлення, що оформлюється у вигляді речення, приписується певна комунікативна роль. У такий спосіб речення з віртуальної структурної одиниці мови перетворюється на актуалізовану мовленнєву одиницю. Речення у комунікативному аспекті традиційно називається ви-

словленням. Описане нами явище у вітчизняному мовознавстві частіше називають "актуальним членуванням речення", що, незважаючи на наявність інших позначень, поки що залишається найбільш традиційним для славістики, і для сучасної україністики зокрема.

Існуючі у мовознавстві суперечності у визначенні категоріальних основ поняття ФПР, не є перешкодою для проведення прикладних досліджень, в тому числі і перекладознавчих. При цьому, серед перекладознавців поширеним стало вживання в одній роботі більше ніж одного терміну на позначення даного явища. Поруч із термінами "актуальне членування" та "функціональна перспектива", які у словнику перекладознавчих термінів Л. Л. Нелюбіна розглядаються як синоніми [2, 242], найчастіше зустрічаємо "комунікативна структура", "тема-рематична організація", "інформаційна структура", "смісловне членування". З наведених найменувань випливає, що явище, ними позначуване, має стосунок до комунікації, передачі інформації, створення смислу повідомлення, а відтак воно має стосунок і до перекладацької діяльності.

Актуальне членування речення передбачає його поділ на тему і рему. В інформаційному плані тема є вихідним пунктом повідомлення, а рема – його смисловим, комунікативним центром. Аналіз реальних текстів, однак, свідчить, як вказує Г. О. Золотова, про більш складну картину темо-рематичних відносин, в якій тема і рема виражаються синтагмами – сегментами поширеного речення, які поступовим рухом розвивають інформацію, співвідносячи тему і рему, а також співвідносячи сегменти даного речення з іншими сегментами тексту, виявляючи і здійснюючи різні за глибиною текстові зв'язки [3, 298]. При такому розумінні термін "функціональна перспектива", на наш погляд, влучно відбиває цю подвійну функцію сегментів речення, виділених за ступенем комунікативної ваги. З одного боку, вони служать створенню ієрархічної інформаційної структури всередині речення, а з іншого, виражають зв'язки з сегментами за його межами, сприяючи перетіканню інформації, "сміслів" в межах всього тексту, створюючи його власну перспективу.

Вміння розпізнавати ФПР оригінального тексту і відтворювати її у перекладі визнається складовою перекладацької ком-

петенції, як мовної, так і позамовної, як рецептивної, так і репродуктивної [4, 27]. За словами О. І. Чередниченка, мовна компетенція перекладача покликана забезпечити еквівалентність перекладу щодо оригіналу на двох основних рівнях: системному (формальному) і текстовому (комунікативному) [5, 234]. У плані ФПР основою мовної компетенції слід вважати володіння засобами маркування теми і реми та нормами їх вживання у вихідній і цільовій мовах.

Як правило, в європейських мовах засобами виокремлення реми слугують порядок слів та відповідне інтонування. Важливу роль відіграє також лексико-граматичне оформлення як повідомлення загалом, так і окремих його частин. Це виражається, насамперед, у виборі відповідного предиката, чим задається загальна семантико-синтаксична структура висловлення, а також у використанні специфічних засобів виділення реми, які можуть належати до різних мовних рівнів: просодичного (часто із відповідною графічною фіксацією на письмі), граматичного, лексичного.

Наявність однакових засобів вираження ФПР, ще не означає тотожності їх функціонального потенціалу у вихідній і цільовій мовах. Так, наприклад, відомо, що в іспанській мові, на відміну від російської – і можемо припустити, що і української, де логічний наголос може виділяти будь-яке повнозначне слово – суттєво обмежені можливості переміщення інтонаційного центру в межах речення. Компенсується це використанням лексико-граматичних засобів виділення, зокрема видільної конструкції з дієсловом *ser* [6]. Так само обмеженими можуть виявитися і можливості порядку слів. Наприклад, структурні особливості іспанської мови не дозволяють їй так само вільно як в українській змінювати функціональну перспективу певного висловлення простою зміною порядку слів (граматичних членів речення). Натомість для узгодження синтаксичного словопорядку і смислового членування виникли компенсаторні прийоми: реструктурування речення з допомогою конверсії предикату (граматичної, лексико-граматичної і лексичної), використання смислового потенціалу артиклів, видільної конструкції, топікалізації, емфатичного прислівника "sí" [7].

Вихідна і цільова мови можуть також відрізнятись нормами, які визначають нейтральність та маркованість способу передачі інформації у повідомленні. Нейтральним вважається такий порядок слідування смислових сегментів висловлення, який відповідає принципів зростання комунікативної ваги. Він ще називається прогресивним. У спрощеному варіанті його можна описати як порядок тема-рема. Маркованим, або регресивним, є протилежний порядок – рема-тема. Його застосування свідчить, як правило, про якісь додаткові наміри мовця (емфаза, експресія тощо).

При цьому, для української мови, наприклад, дуже суттєвим виявляється такий чинник комунікативної ваги компонента висловлення, як його новизна. При спокійній оповіді контекстуально або конситуативно "нова" інформація тяжіє в українському висловленні до виконання ролі реми і, відповідно, розташування наприкінці висловлення. При цьому фактор новизни повідомлюваного виявляється важливішим, наприклад, за прямий порядок слідування підмет-присудок. Тому, при немаркованому рядковому слідування компонентів ФПР, якщо "нову" інформацію позначає підмет, він, як правило, опиняється наприкінці речення у постпозиції до присудка, і такий порядок називається зворотним. В іспанській, навпаки, новизна підмета не є перешкодою для використання порядку підмет-присудок, який ще має назву прямого і до використання якого в іспанській мові існує дуже сильна тенденція. Як правило, у такому випадку іспаномовний адресант мовлення позначає "новизну" підмета неозначеним артиклем, іншим детермінативом, видільним словом або контекстуально. Схоже, у такому випадку іспанське висловлення не втрачає нейтральності звучання; принаймні, нам не відомо, аби новизна підмета у такій позиції аналізувалась іспаністами як засіб емфазі. До речі, М. К. Гарбовський, дослідник перекладу з англійської та французької мов, вважає, що в цих мовах нейтральні висловлення будуються від суб'єкту дії, незалежно від того виступає він темою чи ремою [8, 494–495].

В українських перекладах таких висловлень найчастіше розташування нової інформації змінюється відповідно до вказаного нами вище трактування "немаркованої" ФПР. Цього можна досягти звичайною перестановкою, наприклад (речення для аналі-

зу наводимо із невеликим передконтекстом): Eran las siete y veinte cuando acabó de dar cuerda al reloj. Luego llevó el gallo a la cocina, lo amarró a un soporte de la hornilla, cambió el agua al tarro y puso al lado un puñado de maíz. *Un grupo de niños penetró por la cerca desportillada* [9]. – Було двадцять хвилин на восьму, коли полковник скінчив заводити годинник. Він одніс півня на кухню, прив'язав його до ніжки плити, змінив воду в банці і сипнув півневі жменю кукурудзи. *Крізь поламаний паркан проліз гуртик дітлахів* [10, 148]. Перенесення нової інформації у прикінцеву позицію може вимагати і більш складних трансформацій, коли перестановка поєднується з лексико-граматичними перетвореннями на рівні всього речення, наприклад: *Abrió y entró un desconocido. Era un hombre alto, de rasgos desdibujados. Acaso mi tioría los vio así* [11]. – Я відчинив, і до мого помешкання зайшов незнайомець – високий на зріст, з невиразними рисами. *А може, він здався мені таким через мою короткозорість* [12, 74]. Зіставляючи два приклади, можна побачити, що в обох випадках у перекладі відтворення ФПР оригіналу досягається шляхом зміни порядку лексем. Саме завдяки цьому прийому досягається конвенційність розташування відомої і нової інформації в українському висловленні з немаркованим порядком теми і реми, коли нова, найбільш вагома у комунікативному плані інформація займає позицію наприкінці висловлення незалежно від того, яким членом речення її виражено.

Крім того, зміна порядку лексем у перекладі дозволяє узгодити немаркованість ФПР із нейтральним (вихідним) порядком слів, притаманним тій чи іншій семантико-синтаксичній структурі у цільовій мові. Так, у першому з наведених вище прикладів маємо речення, що описує появу в полі зору нових персонажів. Для позначення цієї денотативної ситуації в українській мові нейтральним є саме зворотний порядок слів: у перекладі підмет, який називає цих нових персонажів (*гуртик дітлахів*) розташовується вкінці речення. У другому з проаналізованих прикладів каузатор стану (*через мою короткозорість*), для якого роль реми типова, теж розташовується у перекладі наприкінці висловлення. Це узгоджується і з обраною в перекладі семантико-синтаксичною схемою, яка дозволяє виразити каузатор у ти-

повий (конвенційний) для мови перекладу спосіб: у формі детермінанта з причинним значенням, позиція якого у висловленні диктується в українській мові його роллю реми. Як відомо, вираження каузативних відносин структурами з агентивним підметом-неістотою є поширеним явищем в іспанській мові, однак, в українській мові випадки структурної персоніфікації мають значно вужчу сферу застосування.

Ще один аспект, який може бути виявлений у рамках часткової теорії перекладу, орієнтованої на конкретну мовну пару, це закономірності відтворення ФПР в опублікованих, професійно виконаних перекладах, оскільки саме їх зіставлення є одним з прийомів проведення аналізу. Результати, здобуті на основі опису оригіналів і їх перекладів, є відображенням реальних тенденцій, які існують при передачі ФПР оригіналу в перекладі. Такий підхід дозволяє проаналізувати перекладацькі стратегії при відтворенні комунікативної структури оригіналу, а також варіанти її "прочитання" різними перекладачами у випадку можливості зіставлення кількох перекладів, що лежить цілком у руслі дескриптивного характеру сучасної науки про переклад [13, 7].

Практика іспансько-українського перекладу показує, що в перекладі може бути досягнута повна відповідність ФПР оригіналу. При цьому в перекладі передається інформація того ж обсягу (без суттєвих скорочень чи додавань) і з тим самим розподілом комунікативного навантаження між компонентами висловлення, що і в оригіналі. Як ілюстрацію розглянемо вищенаведені приклади, які нами ще не коментувалися. *Eran las siete y veinte cuando acabó de dar cuerda al reloj. Luego llevó el gallo a la cocina, lo amarró a un soporte de la hornilla, cambió el agua al tarro y puso al lado un puñado de maíz.* – Було двадцять хвилин на восьму, коли полковник скінчив заводити годинник. Він однісі півня на кухню, прив'язав його до ніжки плити, змінив воду в банці і сипнув півневі жменю кукурудзи. І в оригіналі і в перекладі ремами обох речень виступають акційні предикати, які називають послідовність дій, здійснену полковником. У першому реченні, крім того, можна виділити окремий компонент – головне речення, яке є неподільним у комунікативному плані і, в силу своєї семантики, виступає своєрідною фоновою (часовою) кулі-

сою для дій, названих у підрядному, а також наступному за ним реченні із однорідними присудками. Що стосується теми, то в оригіналі вона виражена формою особового закінчення іспанських дієслів, оскільки у нейтральному мовленні відомий з контексту суб'єкт дії у ролі підмета не позначається окремою лексемою. Натомість в українській мові норма вимагає експліцитного позначення підмета-теми, чим і спричинено додавання іменника (*полковник*) у першому і займенника (*він*) у другому реченнях перекладу. В перекладі також випущено тематичний часовий маркер (*luego*), чия функція наближається до сполучникової; в перекладі його відсутність компенсується на рівні контексту: після перифрази із термінативним значенням *скінчив заводити годинник "прогнозованою"* є вказування на наступні одноразові дії: *одніс, прив'язав, змінив воду, сипнув*. Таким чином, у перекладі вдалося повністю відтворити ФПР оригіналу: тематичні компоненти оригіналу залишились в перекладі тематичними, а рематичні – рематичними.

Ситуація повної відповідності тема-рема-тематичної організації оригіналу і перекладу фіксується тоді, коли між вихідною і цільовою мовами існує подібність у способах і засобах актуалізації змісту речення в контексті. Так, наведені приклади свідчать, що в обох мовах у нейтральному мовленні комунікативно найбільш вагомий компонент розташовується наприкінці висловлення, основним засобом вираження ФПР і в оригіналі, і в перекладі є порядок слів. Слід, однак, відзначити, що повна відповідність функціональній перспективі оригіналу досягається не тільки шляхом застосування прийому синтаксичного уподібнення, або дослівного перекладу. Використання лексико-граматичних трансформацій, орієнтованих на подолання системних, нормативних або узуальних розбіжностей між двома мовами, як, наприклад, у випадку, коментованому нами вище (*Acaso mi miopía los vio así. – А може, він здався мені таким через мою короткозорість*), також забезпечує повну відповідність функціональній перспективі речень оригіналу і перекладу.

Розглянемо іще один приклад: *Era de Córdoba y sabía el latín como pocos* [14, 66]. – *Виходець з Кордови, латину він знав як*

небагато хто в Іспанії [15, 55]. Дане речення взято з лекції Ф. Гарсія Лорки "Поетичний образ у дона Луїса де Гонгори". Його темою є ім'я поета (Луїс де Гонгора) – граматичний підмет, не виражений в іспанському реченні експліцитно через причини, що ми вже описували вище; рематичними є обидві групи присудка, при цьому власне ремою повідомлення, тобто носієм логічного наголосу, є предикатив *de Córdoba* і обставина з порівняльним значенням *soto pocos*. У перекладі ця схема розподілу комунікативного навантаження в цілому повторюється, однак, вона не є абсолютно тотожною оригінальній, являючи собою один з можливих варіантів відтворення ФПР даного висловлення у перекладі. Власне ремою в перекладі, так само як і в оригіналі, виступає обставина із порівняльним значенням *як небагато хто в Іспанії*. Водночас, через застосовані зміни граматичного характеру перша рема (*Era de Córdoba*) перетворилась у перекладі на прикладку (*Виходець з Кордови*), ставши першим рематичним піком; у фокусі також опинився через інверсію тематичний додаток *латину*. Все це робить українське висловлення експресивнішим порівняно із нейтральним вихідним. Слід відзначити, що при застосуванні синтаксичного уподібнення переклад був би цілком нормативним і відзначався повною відповідністю як на рівні лексико-граматичного оформлення, так і на рівні ФПР: *Він був вихідцем (походив) з Кордови і знав латину як небагато хто в Іспанії*. Однак, М. Москаленко, автор наведеного вище перекладу, зупинився на стилістично більш маркованому порівняно з оригіналом варіантові. Відповідність між ФПР оригіналу і перекладу у цьому випадку ми визначаємо як варіантну.

Таким чином, в перекладі, окрім повної, може мати місце і варіантна відповідність комунікативних структур вихідного і цільового текстів. Варіабельність у відтворенні ФПР є невід'ємною рисою перекладу художніх і публіцистичних творів, яким часто притаманні поширені речення складної структури і де вимоги стилів – індивідуально-авторських і функціональних – виступають додатковим до мовного чинником вибору перекладача.

Повна та варіантна відповідність при вираженні ФПР оригіналу є випадками її відтворення у перекладі. Порушення розпо-

ділу комунікативного навантаження, зміна комунікативних ролей компонентів висловлення, навпаки, не забезпечує відтворення ФПР оригіналу, їхнім результатом є інша, відміна від оригінальної, функціональна перспектива. Варіантна відповідність і випадки зміни ФПР у перекладі (слід відзначити, що у професійно виконаних перекладах кількість останніх загалом є невисокою) мають стати предметом спеціальних досліджень, що дозволить конкретизувати загальнотеоретичну вимогу про адекватне відтворення ФПР у перекладі.

Застосування теорії ФПР у дослідженнях перекладу не обмежуються розглянутими нами аспектами. Наведені нами результати виявлено в рамках іспансько-українського перекладу. На нашу думку, вони служать переконливим свідченням високого перекладознавчого потенціалу теми ФПР і необхідності подальшого її дослідження, насамперед, у жанрово-стильових теоріях перекладу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Алексеева И.С.* Введение в переводоведение / И.С. Алексеева. – СПб., М., 2004.
2. *Нелюбин Л.Л.* Толковый переводоведческий словарь / Л.Л. Нелюбин. – М., 2009.
3. *Золотова Г.А.* Коммуникативные аспекты русского синтаксиса / Г.А. Золотова. – М., 2003.
4. *Швейцер А.Д.* Теория перевода: статус, проблемы, аспекты / А.Д. Швейцер. – М., 1988.
5. *Чередниченко О.І.* Про мову і переклад / О.І. Чередниченко. – К., 2007.
6. *Обрегон Муньос, У.* Смыслоразличительные возможности русской интонации в сопоставлении с испанской : автореф. дис. ... канд. филол. наук. 10.02.01 / Уго Обрегон Муньос; Моск. гос. ун-т им. М.В. Ломоносова. – М., 1973.
7. *Kalustova O., Tanich K.* El orden de palabras en español, ruso y ucraniano: análisis contrastivo y traductológico / O. Kalustova, K. Tanich // La traduction au seuil du XXIe siècle: histoire, théorie, méthodologie. – Strasbourg-Florence-Grenade-Kyiv, 1997.
8. *Гарбовский Н.К.* Теория перевода / Н.К. Гарбовский. – М., 2004.
9. *García Márquez G.* El coronel no tiene quien le escriba / G. García Márquez [*Електронний ресурс*]. – Режим доступу: <http://www.literatura.us/garciamarquez/coronel.html> (дата звернення: 27.08.12).
10. *Гарсія Маркес Г.* Полковникові ніхто не пише / Г. Гарсія Маркес // Латиноамериканська повість. – К., 1978.

11. *Borges J.L.* El libro de arena / J. L. Borges [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ciudadseva.com/textos/teoria/opin/borges2.htm> (дата звернення: 27.08.12).

12. *Борхес Х.Л.* Книга піску / Х. Л. Борхес // Всесвіт. – 1988. – № 4.

13. *Комиссаров В. Н.* Современное переводоведение. Курс лекций / В. Н. Комиссаров. – М., 1999.

14. *García Lorca F.* La imagen poética de don Luis de Góngora / F. García Lorca // *Obras completas.* – Madrid, 1972.

15. *Гарсія Лорка Ф.* Поетичний образ у дона Луїса де Гонгори / Ф. Гарсія Лорка // *Думки про мистецтво.* – К., 1975.

Стаття надійшла до редакції 18.10.12

И. Шиянова, канд. филол. наук, ассистент
КНУ имени Тараса Шевченко, Киев

Переводоведческие аспекты теории функциональной перспективы предложения

В статье рассматриваются некоторые аспекты теории функциональной перспективы предложения в контексте перевода. Основное внимание сосредоточено на проблемах, связанных с частной теорией испанско-украинского перевода.

Ключевые слова: функциональная перспектива предложения, тема, рема, переводоведение, испанско-украинский перевод.

I. Shyyanova, PhD in Philology, assistant prof.
Taras Shevchenko National University of Kyiv

Aspects of the theory of functional sentence perspective relevant to translation studies

The article treats some aspects of the theory of functional sentence perspective in the context of translation. Issues related to the Spanish-Ukrainian translation are focused.

Key words: functional sentence perspective, theme, rheme, translation studies, Spanish-Ukrainian translation.